

Alba Amicorum in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel

door

MARCUS DE SCHEPPER

Een van de verwaarloosde *documents humains* uit de culturele geschiedenis van de zestiende en de zeventiende eeuw is het *album amicorum*. In de negentiende eeuw is er herhaaldelijk aandacht voor gevraagd, doch het is nooit verder gekomen dan geïsoleerde pogingen, vooral omwille van de moeilijke toegankelijkheid. Met betrekking tot de Nederlanden werd in 1911 een facsimile gepubliceerd van het album van Otto Venius, zij het dan in een beperkte oplage voor een bibliofiele vereniging. In het laatste decennium is er een grote vooruitgang in de ontginning. In 1969 verscheen een facsimile van het album van Abraham Ortelius (bewaard in Pembroke College, Cambridge); in 1971 een studie met facsimile van het lang verloren gewaande *Stammbuch* van Jan van der Noot (teruggevonden in Hs. II 6617 van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel) en in 1975 een uitgave van het album van Cornelis de Glarges (bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag)¹.

Oorsprong en evolutie van het album amicorum (Stammbuch of autograph-album) zijn nog niet volledig bevredigend verklaard. Zeker is dat het verschijnsel aansluit bij adellijke gebruiken uit de laat-middeleeuwse maatschappij, inz. bij de algemene heraldische belangstelling van vooral de Duitse adel. Zij lieten verzamelingen aanleggen van wapenschilden met onderschriften in spreukvorm; hierdoor werd ook het artistieke milieu ermee vertrouwd. De verdere evolutie is niet, zoals vroeger wel eens werd gedacht, volledig trapsgewijs verlopen: van de adel via adellijke studenten naar geleerden, de andere studenten en de burgerij. Wel is er een geleidelijke popularisering van het verschijnsel waarneembaar, vooral onder invloed van het Humanisme en aansluitend bij de sterk picturale gerichtheid van de renaissance-mens.

1. *Album Amicorum de Otto Venius. Reproduction intégrale en fac-similé avec une introduction, notes par J. van den Gheyn, Bruxelles, 1911; Album Amicorum Abraham Ortelius. Reproduit en facsimilé, annoté et traduit par Jean Puraye. Avec la collaboration de Marie Delcourt [e.a.], Amsterdam, 1969 (= De Gulden Passer: 45 (1967) en 46 (1968) p. 1-99); voor Van der Noot en De Glarges zie de Selectieve Bibliografie onder Waterschoot en Bots.*

Bij het doordringen in niet-adellijke milieus werd het album ook minder homogeen van inhoud.

Via adellijke studenten werd het wel nauw verbonden met het universitaire milieu. In de geest van het Humanisme vormden studenten en geleerden een *noblesse d'esprit*. Het stijgend bezoek aan vorstenhoven en universiteiten (de *peregrinatio academica*) zorgde voor een algemene verspreiding van het gebruik. Als basis gold de vriendschapscultus, getuige het beroemde „Judicium Philippi Melanchthonis de albis amicorum”:

Duas ob causas aliorum inscribimus libris rogati. Primo, ut librorum possessores recordentur suisque posteris indicent, quibus in locis et quo tempore versati sint. Secundo, ut certa habeant testimonia, quibuscum familiariter vixerint, et qui vera amicitia illis fuerint conjuncti

Het contact met grote geleerden was bovendien een uitstekende pedagogische stimulans.

Het klassieke type van het album amicorum - van het midden van de zestiende eeuw tot de eerste decennia van de zeventiende eeuw - was dan het volgende: jongeren, vooral studenten, maar ook uit adellijke kringen (met name geletterde meisjes) lieten familieleden, vrienden en belangrijke kennissen een persoonlijke opdracht schrijven in een daartoe bestemd boekje. Geleidelijk verwerden de lovende beschouwingen tot een regelrechte panegyrische inflatie, vooral in de achttiende eeuw. Nadien werd het album een gelegenheidsverschijnsel: Festschrift, gastenboek of poëziealbum.

Materieel gezien was het vaak een klein boekje in oblongformaat, gebonden in een rijkelijk versierde band; soms werden losse bladen later in een album gelijmd, doch dit lijkt eerder een autografencollectie. Een enkele keer werden blanco-bladzijden of schutbladen van een bestaand handschrift benut. Later kwamen er gedeeltelijk vooraf bedrukte alba met emblematische afbeeldingen en contouren van wapenschilden². Op gelijke wijze werd een gedrukt of gegraveerd werk doorschoten met witte bladen of benut op de blanco-bladzijden en in de marges. Vooral typische renaissancewerken als deviezenboeken en emblematabundels

2. Reeds vóór de *Deliciae Batavae, variae elegantesque picturae, omnes Belgii antiquitates et quicquid praeterea in eo visitur, representantes, quae ad Album Studiosorum deservire possunt*, Leiden, 1616 verscheen te Leuven een gelijkaardig werkje *Album Amicorum, habitibus mulierum omnium nationum Europae, tum tabulis ac scutis vacuis in aes incisus adornatum, ut quisque et symbola et insignia sua gentilitia in ijs depingi commode curare possit*, Leuven, 1606: cfr. 550 Jaar Universiteit Leuven. [Catalogus van de tentoonstelling] Leuven, Stedelijk Museum, 31 januari - 25 april 1976, Leuven, 1976, p. 137-138.

(Alciato, Sambucus, Paradin) waren erg in trek. Opvallend is het soms grote tijdsverschil tussen publicatie van het boek en de aanleg van het album.

In de organisatie bestond er meestal een relatief duidelijke indeling: vooraan opdrachten van hooggeplaatste personen, inz. uit de adel, dan van geleerden en vrienden; als laatste een aantal bladen voorbehouden voor verwanten. Geografisch was de verspreiding het grootst in de Nederlanden en de Duitstalige gewesten. De overheersende taal was tot ca. 1650 het Latijn. Bijna elk album bevat ook Franse teksten. De andere geleerde talen (Grieks, Hebreuws, Arabisch) stonden samen tegenover de volkstalen. De aard van de inscripties varieerde van het meest persoonlijke tot cliché-achtige spreuken, vaak ontleend aan antieke auteurs. Meestal was de levensduur beperkt tot de studententijd. Een enkele figuur bleef het doorgebruiken (bv. Cornelis de Glarges of Petrus Hondius).

Het belang van deze alba is veelomvattend. In de eerste plaats is het een unieke bron voor de biografie van eigenaars en hun omgeving; dit geldt ook voor de genealogie en de geschiedenis van de heraldiek. Verder is het van belang voor de universiteitsgeschiedenis (reconstructie van de peregrinatio academica³, gedateerde activiteit van professoren). De literatuurhistoricus vindt er een massa nagenoeg onbekende gedichten, soms ook de sleutel tot onverstaanbare toespelingen uit later gedrukte bundels⁴. Vaak is het ook een unieke gedateerde paleografische bewijsplaats om handschriften aan bepaalde auteurs toe te schrijven; dit geldt ook voor de kunstgeschiedenis (gesigneerde tekeningen!).

Volledige inventarisatie⁵ is een noodzaak wil men deze bronnen benutten voor ruimer onderzoek: bv. naar de geletterdheid van bepaalde klassen (welke familieleden schrijven iets, inz. vrouwen?). De belangrijkste alba dienen te worden gepubliceerd in facsimile, mét transcriptie van de originele tekst, verklarende commentaar, en - eventueel - een vertaling.

* * *

3. Met het voorbehoud dat sommigen hun album wel eens aan een vriend meegaven om het elders te laten invullen.

4. Er zijn ook enkele literaire teksten over het album amicorum: een gedicht van de Fries Foppius Scheltonius Aezema, *In Album Amicorum*, in: *Delitiae C. Poetarum Belgicorum, huius superiorisque aevi illustrium, Quarta pars. Collectore Ranvio Ghero [= Janus Gruterus]*, Francofvrti, 1614; een lange passage in Jacob Cats, *Twee en tachtig jarig leven, van zijn geboorte af tot zijn dood toe. Aen desselfs veertien Kints-Kinderen, dienende tot naricht van de zelve. Door hem zelf in vaersen beschreven [...]*, Schiedam, 1852, p. 50-51; een scene in Johann Wolfgang Goethe, *Faust. Der Tragödie Erster Teil*, v. 2044-2050.

5. Het (veel onvruchtbaarder) aantal alba in Nederlandse bibliotheken en archieven wordt geïnventariseerd door het Instituut voor Neolatijn van de Universiteit van Amsterdam (G.U.).

Het literairhistorische belang van deze boekjes, op overtuigende wijze aangetoond door Prof. A. Roersch voor de Neolatijnse en door Prof. L. Forster voor de Nederlandse literatuur⁶, spoorde ons ertoe aan een nieuw onderzoek te beginnen naar de alba in Belgische bibliotheken en archieven. Het enge nationalistische standpunt van Prof. Roersch, die zich in 1929 wilde beperken tot de alba van Belgen of die waaraan Belgen hebben meegewerkt⁷, wordt niet meer aangehouden. Alle alba dienen te worden gesignaleerd.

Een groot aantal alba van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel werd door Frédéric LYNA in 1936 beschreven⁸. Enkele alba zijn daar niet vermeld omdat ze ofwel niet herkend werden, of geen heraldische gegevens bevatten, ofwel omdat ze zich niet in de handschriftenafdeling bevonden. Bovendien zijn er sinds 1936 nieuwe alba verworven of in de verzamelingen ontdekt.

De resultaten van deze inleidende verkenning zijn in onderstaande lijst verwerkt. De alba zijn geordend volgens bewaarplaats en plaatsnummers; daarop volgt tussen haakjes het nummer in de *Catalogue des Manuscrits*, de bezitter van het album en de uiterste data van de inscripties. Bij enkele alba wordt de belangrijkste secundaire literatuur vermeld. Volledige beschrijvingen, herkomstgegevens en literatuuropgaven zijn voor een volgend stadium voorzien. Als laatste volgt een lijstje met grensgevallen. Fragmenten in autografenbundels dienen nog te worden onderzocht. Eén door Lyna opgenomen handschrift (nl. II 52) is géén album amicorum, doch een bundel liefdesgedichten verzameld door Jean Baptiste Houwaert voor zijn verloofde⁹.

Na de reeks alba volgt nog een selectieve bibliografie over het album amicorum. Bij deze verkenning mochten we de gewaardeerde steun ontvangen van Dr. G. Dogaer, Conservator van de Brusselse handschriften, en van Mevr. E. Cockx-Indestege, afdeling Kostbare Werken, die bereidwillig haar documentatie over en transcriptie van het album van Boshuysius ter beschikking stelde. Wie aanvullende gegevens kan bezorgen of verwijzingen naar alba in andere Belgische bibliotheken of archieven (openbare of privé-verzamelingen) gelieve deze te zenden naar volgend

6. Alphonse Roersch, *L'„Album Amicorum” de Bonaventure Vulcanius*, in: *Revue du Seizième Siècle*: 14 (1927) p. 61-76; Leonard Forster, *Iets over Nederlandse renaissancecyriek vóór Heinsius en Hoofst*, in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*: 83 (1967) p. 274-302.

7. Zie de Selectieve Bibliografie onder Roersch.

8. *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique. Tome douzième. Héraldique - Armoriaux par Frédéric Lyna*, Renaix, 1936 (herdruk: Bruxelles, 1974), p. 432-512.

9. H. C. van Parys, *De I.B.H. à Mademoiselle C.D.F. Identification d'un album du XVIIe siècle*, in: *L'Intermédiaire des Généalogistes*: 18 (1963) p. 141-143.

adres : M. de Schepper, Seminarie voor Nederlandse Literatuur-
studie K.U. Leuven, Blijde Inkomststraat 21, 3000 Leuven. Elke
verkregen medewerking zal worden vermeld !

A. Volledig bewaarde alba amicorum

I. Handschriftenafdeling

1. Hs. 2086 (554) Mlle de Berlaymont, 1571-1574
2. Hs. 3983 (7597) de La Thieuloye, 1572-1578
3. Hs. 11.707 (7601) Marie de Bekercke, 1585-1624
4. Hs. 14.715 (7610) Wolfgang Heinrich von Breidbach, 1602-1650
5. Hs. 15.696-7 (7600) Antoine de Berchem, 1582-1585
6. Hs. 15.698 (7607) Johannes Hemelarius, 1598-1606
7. Hs. 15.699 (7596) Basilius Brauwers, 1564-1567
8. Hs. 19.388 (7606) Marie de Montprat, 1590-1597
9. Hs. 19.721 (7614) Cornelia van Peene, 1631
10. Hs. 21.358 (7615) Gulielmus Diez, 1645-1655
11. Hs. 21.546 (7616) Friedrich Gotthelf Hentsch, 1758-1762
12. Hs. 21.604 (7603) Johannes Stadius, 1588-1614
13. Hs. II 310 (7611) Guilielmus de Jonghe, 1604-1607
14. Hs. II 343 (7613) Anne de Coc (?), 1616-1617
15. Hs. II 359 (7617) Johann David Beyser, 1767-1811
16. Hs. II 747 (7620) Von Limien, 1810-1813
17. Hs. II 874 (7599) Otto Venius, 1575-1598¹⁰
18. Hs. II 1166 Bonaventura Vulcanius, 1575-1609¹¹
19. Hs. II 1688 (7608) familie Valckenisse, 1598-1702¹²
20. Hs. II 2254 (7605) Petrus Hondius, 1589-1610¹³
21. Hs. II 3385 (7598) Cornelius Schoyte, 1572-1580
22. Hs. II 3734 (7621) Gaillard, 1847-1865
23. Hs. II 4350 (7618) C. A. van der Marck, 1780-1787
24. Hs. II 5313 (7619) Schürmann von Bielefeld, 1796-1813
25. Hs. II 6247 (7612) Philippus Appelmans, 1614-1644
26. Hs. II 6335 (7604) Hugo Gramaye, 1588-1591

10. P. Visschers, *Vrienden-album van Octavio van Veen (Ottho Vaenius)*, in: P. Visschers, *Iets over Jacob Jonghelinck, metaelgieter en penningsnyder, Octavio van Veen, schilder, in de XVIe eeuw; en de gebroeders Collyns de Nole, beeldbouwers, in de XVe, XVIe en XVIIe eeuw*, Antwerpen, 1853, p. 129-144; P. Visschers, *Vrienden-album van Ottho Vaenius, naer een Latynsch handschrift, der XVIe eeuw*, Antwerpen, 1853 en vooral de *facsimile* door J. van den Gheyn (n. 1).

11. Alphonse Roersch (n. 6); L. Roose, *Een achteste sonnet van Janus Gruterus*, in: *Spiegel der Letteren*: 14 (1972) p. 193-200.

12. Frederik Lina, *Uit het Album Amicorum van Philips van Valckenisse (Brus-sel, hs. II.1688)*, in: *De Kunst der Nederlanden*: 1 (1930-1931) p. 71-77.

13. A. Meerkamp van Embden, *Het Album Amicorum van Petrus Hondius, 1578-1621, predikant te Terneuzen, 1604-1621*, in: *Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland*: (1934) p. 45-62; L. A. J. Burgersdijk Jr., *Speurtocht tussen de bladen van het album amicorum van Petrus Hondius*, in: *id.*, p. 63-109.

27. Hs. II 6617 Jan van der Noot, gedrukt 1572 ¹⁴
 28. Hs. IV 1029 Josine A. van Huerne, 1579-1605
 29. Hs. IV 1030 Cornelius Bussenius, 1573-1575

II. Afdeling Kostbare Werken

30. VB 13.266¹ Jacobus Boshuysius, 1588
 31. II 65.330A Liedekercke, 1573-1578 ¹⁵

B. *Fragmenta - Grensgevallen*

32. Hs. 22.088 (7602) tekeningen uit album, 1588-1596
 33. Hs. II 2810 breviarum (Bois-Seigneur-Isaac)
 34. Hs. II 6016 gebedenboek
 35. Hs. III 858 liedboek van Nicolas Berblock, 1618-1621

C. *Selectieve bibliografie*

Via onderstaande werken is de oudere literatuur over het *album amicorum* en over individuele alba terug te vinden.

F. A. Ridder van Rappard, *Overzicht eener verzameling Alba Amicorum uit de XVI^{de} en XVII^{de} eeuw*, in: *Nieuwe Reeks van Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*: 7 (1856) p. 1-138.

Robert & Richard Keil, *Die Deutschen Stammbücher des sechzehnten bis neunzehnten Jahrhunderts. Ernst und Scherz, Weisheit und Schwank in Original-Mittheilungen zur deutschen Kultur-Geschichte*, Berlin, 1893.

Max Rosenheim, *The Album Amicorum*, in: *Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity*: 62 (2nd ser. 12) (1910) p. 251-308.

Alphonse Roersch, *Les „Albums Amicorum” du XVIe et XVIIe siècles*, in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*: 8 (1929) p. 530-536.

Alfred Fiedler, *Vom Stammbuch zum Poesiealbum. Eine volkskundliche Studie*, (Kleine Beiträge zur Volkskunstforschung, 7) Weimar, 1960.

J. C. Daan, *Het poëzie-album*, in: *Neerlands Volksleven*: 15 (1965) p. 186-235.

14. Zie in de Selectieve Bibliografie onder Waterschoot.

15. Ridder de Schoutheete de Terwarent, in: *Verzameling Kostbare Werken. Ontstaan en ontwikkeling van een afdeling van de Koninklijke Bibliotheek*, Brussel, 1961, p. 125-128.

- W. Waterschoot, *Ontstaan: het genre en het specimen*, in: *Jan van der Noot, „Stammbuch“*. Uitgegeven met een inleiding door W. Waterschoot. (Uit het Seminarie voor Nederlandse Literatuurstudie van de Rijksuniversiteit te Gent, 14) Gent, 1971, p. 5-16; ook in: *Studia Germanica Gandensia*: 12 (1970) p. 25-110.
- Hans Bots, *Introduction*, in: *L'Album Amicorum de Cornelis de Glarges 1599-1683. Avec une introduction et des annotations de Hans Bots et Giel van Gemert. Avec la collaboration de Peter Rietbergen*. (Studies van het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen tussen de Westeuropese Landen in de Zeventiende Eeuw, 3) Amsterdam, 1975, p. V-XXIII.
- Heleen Kerdijk-Eskens, *Vrienden doen een boekje open. De geschiedenis van het Album Amicorum*, 's-Gravenhage, 1975 (populariserend).